

יהדות ונשיות – עיון בהגותו של עמנואל לוינס

מבקש אני סליחה מקוראי. אולי מאמר זה יהיה מעט מסובך יותר מאחרים, אבל רציתי לנסות ולהסביר לכם אחד ממאמריו של עמנואל לוינס ז"ל. בחרתי במאמר 'היהדות והנשי', שהוכנס בספרו שכולו יהדות (חירות קשה, עמ' 93 וא'). אעשה זאת בימים בהם הציבוריות הישראלית מחולקת בפולמוס מסביב למקומה של האישה. המאמר מתייחס לבנות צלפחד, הפמיניסטיות הקמאיות, ולנשות המקרא בכלל, כאל "בעלות תפקיד פעיל... בצירים המרכזיים" של ההיסטוריה המקראית. לוינס מוסיף "האירועים המקראיים לא היו מתקדמים... אלמלא ערנותן המפוכחת... נחישות החלטתן... ונכונות ההקרבה שלהן". ועתה לחז"ל. לוינס מפנה אותנו אל שרשרת האגדות שבמסכת יבמות (סג ע"א וא') הדנה בנישואים, ובה ביטויים אירוניים וביטויים מלאי הבנה חושפים בפנינו את הצדדים המאושרים והאומללים של הצוותא שבזוגיות. נתחיל את דיוננו בתיאור מפגש מסתורי המובא בין האגדות שבשרשרת (בתרגום החלק הארמי לעברית): "מצאו רבי יוסי לאליהו [הנביא] אמר לו: כתוב "לא טוב היות האדם לבדו אֶעֱשֶׂה לוֹ עֶזְרָא כְּנָגְדוֹ", במה אישה עוזרתו לאדם? אמר לו [אליהו]: אדם מביא חיטין, חיטין כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו?" האמנם ה'עזר' הנשי, פירושו להיות שפחה? זה מה שיש לאליהו הנביא לומר לר' יוסי על תפקידה של האישה, תמה בצדק לוינס. לוינס מנסה להביא אותנו לקריאה אחרת של האגדה. בקריאה זאת, מציב לוינס, בלי לחשוף זאת אלטרנטיבה נגד עמדה מקובלת בעולם האנתרופולוגיה, עמדה אותה קלוד לוי-שטראוס האנתרופולוג הסטרוקטורליסט הנודע. כבר בראשית דרכו, בספרו "תבניות היסוד של יחסי השאָארות", קובע לוי-שטראוס שקיימת מעין נוסחה, מודעת או לא, המאפיינת את כל החברות הפרימיטיביות: נשי=טבע / גברי=תרבות. "גילוייה" של נוסחה זאת השפיעה רבות על כיוונים שונים בהגות הפמיניסטית שגרסו שממנה יונקת ההפליה האנטי-נשית הנפוצה בכל תרבויות העולם הקדום, הפליה ששרדה עד עצם היום הזה.

לוינס רואה בדברי אליהו הנביא טביעת האצבעות של עמדה הפוכה. חלוקה זאת, לפי לוינס, היא שטחית. לא ירדנו למעמקי דברי הנביא. החיטים והפשתן אינם טבע, הם עצמם כבר תוצאה של "העבודה", במלים אחרות "הם מעידים על הקרע עם החיים הספונטאניים, על סופם של החיים האינסטינקטיביים הטבעיים בטבע המיידית הנתון", ב'אינסטינקטים טבעיים בטבע', משחק מלים נפלא שנוצר בתרגומו העברי של עידו בסוק. גידול החיטין והפשתן מעיד כבר על ניצני הטכנולוגיה וראשית הפיתוח המדעי המאפשר לאדם וחווה ליצור ציביליזציה. אלא שבציביליזציה, קובע לוינס במקור הצרפתי, נשאר משהו 'נא', לא מבושל, חלוקה עליה דן לוי שטראוס באחד מספריו. חסר בה רובד נוסף של תרבות, ולוינס מסביר: הרוח.

אמנם כן, אדם בנה מבנה, אלא שלא כל מבנה הוא בית. נבין זאת אם נחשוב – בעקבות לוינס – על "מחסנים שבהם נערמות סחורות שאין בהן מועיל... סככות בתי החרושת ומרכזי התעשייה". בבנייה זאת באה לידי ביטוי הרוח במהותה הזכרית, שמתאפיינת ב'כיבוש': "איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש" (יבמות דף סה ע"ב), כיבוש צבאי, פוליטי או כלכלי, ולפיכך באותם סככות "הדברים המיוצרים נותרים מופשטים... ומועברים משם לזירת כלכלה אנונימית, שאת פניה קובעים תכנונים מלומדים שקצרה ידם מלמנוע אסונות, אך יש ביכולתם להכין את הקרקע להן". בבניינים אלה לא יוכל להיווצר יחס אישי, הם לא יהפכו ל'בית'. הפילוסוף הגרמני "הנערץ", מרטין היידגר, אתו יש ללוינס חשבון היסטורי מר, לא הבין את מהות הבית. יש בעולם חללים. הם יכולים להפוך ל'מקום', אלא שהפיכה הזאת "אינה נובעת... מאדריכלות המשרטטת נוף, אלא מן הפנימיות של הבית". יש בניינים שפנימיותם היא חיצונית. זהו היסוד הנשי ההופך בניין לבית, 'ביתו' זו אשתו' (יומא ב ע"א).

בעקבות לוינס נפנה למדרש נוסף (בראשית רבה יז, א). חז"ל לימדו אותנו ש"בעשרה מאמרות נברא העולם". מאמרות אלה באים לידי ביטוי בפסוקים בפרשת בראשית בהם נאמר 'וַיֹּאמֶר', כלומר בהם מובאת האמירה הא-להית היוצרת עולם. לאחד המאמרות נחשב גם הפסוק "וַיְהִי אֶל-לֵהִים מְרַחֵם עַל פְּנֵי הַמַּיִם". והנה "מנחם בר' יוסי מוציא פסוק זה [מרשימת המאמרות] ושם במקומו 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לֵהִים לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ". רבי יעקב בן קורשאי מוחה על שינוי זה "מאמר ניתן לרוח בפני עצמה"! לוינס התעלם ממחאתו. במאבק שבין הנשיות והרוח על הזכות להיות 'מאמר' פסק לוינס לטובת הנשיות. הנשיות היא 'מאמר', עיקרון קוסמי, הבא להוציא את האדם מבדידות. בדידות? יש לה ביטויים רבים. לוינס דיבר על הבדידות המשתקפת במחסנים ובסככות, והייתי מוסיף בדידותו של היחיד באוטובוס מלא, או בהמונים היוצאים מקולנוע או אצטדיון. אך ישנה גם "הבדידות שבאוניברסלי". אפילו "אחרי שהאנושי כבר הכניע את הטבע והתעלה אל המחשבה" עדיין הנפש "נודדת, עקורה". האדם חי כדברי לוי-שטראוס, עם סטרוקטורות, מבנים לוגיים, מתמטיים ופילוסופיים, עם מבנים של עקרונות מוסריים מופשטים. האדם יכול לחיות בהם, אך הוא יישאר שם בודד. על יד המבנים והמושגים המופשטים אנו חייבים להוסיף, לפי לוינס, אופציות נשיות, וניסיונות מעין אלו נעשו אכן מאוחר יותר. הנשי חושף את האפשרות והצורך בדושיח קיומי, את העניין המוחש באחר. אך לא רק למען האחר. הנפש חייבת למצוא מקום בחלל, וזה הבית, בו תשכון הנועם הנשי, שהוא לפי לוינס "מקור לכל נועם שבתבל". 'ביתו' זו אשתו'.

אני מתאר לי שדברי לוינס אלה לא ינעמו לפמיניסטיות רבות. אמנם כן, דברים אלה נכתבו והתפרשו מפרספקטיבה מגדרית, הם טעונים רגשות יהודיים וגבריים, תוך ניסיון לשמור עליהם פן יאבדו בעולם בו שלטת הגישה ההופכת את הנשי לנקבי, והמיניות לספורט. על הנשים לכתוב את הפרספקטיבות שלהן. ועל הממשלה לאפשר לקנות דירות כדי שבני הזוג יהפכו אותן לבתים.